

ПАТЕНТНО–ЛІЦЕНЗІЙНА ПОЛІТИКА УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ ЯК ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Проаналізовано світовий і український досвід управління патентно-ліцензійною діяльністю університетів з точки зору підвищення їх конкурентоспроможності; визначено основні показники ефективної патентно-ліцензійної діяльності університету; складено перелік необхідних внутрішніх нормативних актів та рекомендацій щодо використання інтелектуальної власності в університеті. Приділено увагу регламентації розподілу роялті від використання винаходів.

Ukrainian and international experience of the university's patent and licensing management in the term of improving its competitiveness is analyzed. The main indicators of the university's patent and licensing activity are determined. The list of necessary internal regulatory documents is compiled. Recommendations according to use of intellectual property at the university are developed. The regulation of the distribution of royalties from exploitation of inventions is paid attention.

Ключові слова: патентно-ліцензійна політика, патентна система університету, управління інтелектуальною власністю, комерціалізація, роялті.

Keywords: patent and licensing policy, patent system of university, intellectual property management, commercialization, royalty.

Одним із ключових завдань, що стоять перед нашою країною у даний час, є зростання конкурентоспроможності національної економіки і зміцнення позицій України у світі. Виконання цього завдання неможливе без створення в Україні інноваційної економіки, в якій знання та інновації є основним джерелом зростання.

У цьому контексті система захисту прав інтелектуальної власності (ІВ) здатна створити додаткові стимули компаній до інноваційної активності, оскільки забезпечить компаніям захист їх прав щодо інноваційного продукту. Якісне поліпшення патентної системи є необхідним чинником стимулювання інноваційного підприємництва також тому, що поряд з традиційною функцією патентної системи, а саме – обмеження доступу з боку конкурентів до інноваційного продукту – патент може бути джерелом інших значних вигод, оскільки в даний час він є одним з найважливіших інструментів конкурентної взаємодії компаній на ринках високотехнологічних продуктів.

Зміна ролі патенту в господарській діяльності компанії, зростання його значення як економічного активу призвело до переосмислення місця і ролі патентної політики в загальній системі стратегічного управління і появи нової парадигми патентного процесу в розвинених

країнах. Компанії почали активно використовувати належні їм патенти для реалізації широкого кола завдань, а управління патентним портфелем стало невід'ємною частиною системи стратегічного управління.

Дослідження результатів діяльності підрозділів ІВ українських вищих навчальних закладів (ВНЗ) і підприємств свідчать про те, що в даний час відродження цих підрозділів, практично ліквідованих у 90-ті роки, помітно стримується тим, що існуюча в дореформений період модель управління патентно-ліцензійною діяльністю в організації була орієнтована, в основному, на патентно-інформаційне супроводження НДДКР. Питанням комерціалізації результатів інтелектуальної діяльності уваги практично не приділялося і, як наслідок, у ВНЗ і на підприємствах відсутні відповідні функціональні та структурні елементи і підсистеми.

Разом з тим можливості і загрози сучасного ринку інновацій свідчать про те, що ефективне використання результатів інтелектуальної діяльності в системі «ВНЗ-підприємство», а також адекватна реакція на патентну активність конкурентів можливі лише за наявності системи управління ІВ, узгодженої з корпоративною ідеологією, з відпрацьованими механізмами, чіткою структурою і формалізованим процесом.

Система управління ІВ, будучи однією з підсистем управління організацією, повинна органічно вбудовуватись в її організаційну систему управління. Аналіз світового досвіду, обґрунтований вибір інноваційної стратегії і патентно-ліцензійної політики, наявність інноваційної інфраструктури і відповідного методичного інструментарію дозволять цілеспрямовано управляти ІВ університету, забезпечуючи тим самим його високу конкурентоспроможність і умови розвитку на ринку.

Необхідність системного підходу до проблеми управління ІВ у ВНЗ продиктована тією обставиною, що за минуле після прийняття патентного законодавства України десятиліття більшість університетів так і не змогли провести адекватні загрозам і можливостям мінливого зовнішнього середовища коректування патентно-ліцензійної політики.

Питання оцінювання і посилення потенціалу вищої освіти взагалі і ВНЗ (у тому числі інтелектуальної складової потенціалу) розглянуто у роботах В. М. Геєця, Ю. В. Іванова, В. Г. Кременя, Т. Б. Решетілової, С. Б. Семенюк та ін.

Сутність та структуру інтелектуального капіталу ВНЗ досліджували С. М. Ілляшенко, П. М. Цибульов та інші науковці. Проблеми управління інтелектуальною власністю, бар'єри на шляху комерціалізації результатів наукових досліджень ВНЗ досліджуються у працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків: Г. А. Андрощука, О. Д. Бутніка-Сіверського, В. В. Жарова, О. І. Жилінської, В. І. Зінова, О. В. Каменської, Ю. М. Капіци, П. І. Крайнева, М. О. Онопрієнко, П. М. Цибульова, В. П. Соловйова та ін.

Зарубіжний досвід інноваційного менеджменту ВНЗ досліджували Ю. В. Баранович, Г. В. Жаворонкова, моделі системи управління ІВ у ВНЗ – Д. Б. Шульгін, нормативно-методичне забезпечення комерціалізації результатів наукових досліджень в наукових установах – Ю. М. Капіца.

Поряд з тим, недостатньо уваги приділяється формуванню нової системи управління інтелектуальною власністю у ВНЗ, розробці й удосконаленню концепції патентно-ліцензійної політики у вітчизняних університетах як фактору підвищення їх конкурентоспроможності.

Метою статті є вироблення і обґрунтування рекомендацій щодо розроблення концепції патентно-ліцензійної політики для українських ВНЗ на основі аналізу світового досвіду управління патентно-ліцензійною діяльністю університетів.

Сьогодні університети часто характеризуються як «рушії економічного зростання» (an engine for economic growth) [1], а правова охорона і комерціалізація результатів їх досліджень є, на нашу думку, єдиним способом залучення, збереження і винагороди талановитих учених, результати праці яких використовуються на благо суспільства. При цьому саме система правової охорони інтелектуальної власності, орієнтована на трансфер технологій, забезпечує університетам стійкі зв'язки з промисловістю та надходження інвестицій для наукових досліджень.

До об'єктів прав інтелектуальної власності – результатів інтелектуальної діяльності ВНЗ, яким відповідно до Господарського кодексу України надається правова охорона, зокрема, належать:

- винаходи, корисні моделі, промислові зразки (об'єкти патентних прав);
- програми для ЕОМ і бази даних, авторські навчальні курси, підручники і навчальні посібники, статті, монографії та ін. (об'єкти авторських прав);
- секрети виробництва і обслуговування (ноу-хау);
- товарні знаки і знаки обслуговування.

Найбільш ефективна розробка і практична реалізація концепції патентної політики університетів існує в США, формування якої почалося ще в 20-х роках ХХ століття. Надалі беззаперечним фактом стало визнання патентної системи й діяльності університетів США одним з найвагоміших чинників економічного зростання країни, що визначає її конкурентоспроможність і пояснює значущість наукових досліджень та інтелектуальної власності для технологічного розвитку США.

Після ухвалення Закону Бея-Доула [2] вже до кінця 1980 р. ситуація різко змінилася. Більшість університетів, що мали великі науково-дослідні програми, прийняли спеціальні документи про патентну політику (Patent Policy), створили або значно розширили спеціальні відділи, що забезпечували діяльність у сфері ІВ і суттєво активізували патентування й ліцензування винаходів, права на які тепер належали університетам. Це дало великий економічний ефект.

Університети США, як правило, не продають розроблені технології, а передають права на їх використання на основі патентних ліцензійних угод. У деяких наукоємних галузях промисловості частка патентів, що належать університетам, становить 18%. Всіма питаннями, пов'язаними з комерціалізацією результатів наукових досліджень і патентуванням, в університетах США займаються фахівці відділів трансферу технологій (The Technology Transfer Office), тобто інноваційні менеджери.

В університетах США функціонують різні програми, спрямовані на розвиток підприємництва в регіонах, основне завдання яких полягає в навчанні студентів, у формуванні у них знань і навичок, необхідних для створення власної компанії. Одним із центральних заходів щодо реалізації цього завдання є створення центрів інноваційного підприємництва, бізнес-інкубаторів, покликаних формувати підприємницьку культуру та

здійснювати консалтинг з питань, пов'язаних зі створенням нових компаній. На створення інкубаторів при університетах державою виділяються кошти, оскільки передбачалося, що створення інкубаторів при ВНЗ сприятиме економічному розвитку країни в цілому.

Аналогічна тенденція спостерігається в європейських університетах. Хоча вони відстали від американських у часі і якісному розвитку системи управління ІВ, європейці активно переймають американський досвід з урахуванням національних правових та інших особливостей.

Серйозне усвідомлення європейськими університетами цінності ІВ відбулося у 1990-х рр., коли почалося відчутне скорочення державного фінансування університетської науки, пов'язане з бюджетними труднощами. Університети почали більшою мірою орієнтуватися на ринок і промисловість і, як у США, їх почали розглядати як національну базу наукових досліджень і джерело нових технологій.

Сучасна патентна політика в США розробляється на двох рівнях: федеральному та локальному [2]. Патентно-ліцензійна й інноваційна політика уряду реалізується у формі патентної політики університетів.

Основна мета інноваційної політики університету – сформулювати стратегічні цілі університету у сфері використання ІВ, а також права й обов'язки в галузі патентно-ліцензійної діяльності університету і його співробітників, забезпечивши баланс їх інтересів.

Можна назвати такі типові розділи документа про патентну політику університету США: преамбула; сфера дії патентної політики; обов'язки винахідника; права сторін; угода про розподіл доходів; угода з адміністрацією.

Патентну політику університетів регламентує «Керівництво з розробки положень, що регулюють відносини у сфері інтелектуальної власності, для університетів та науково-дослідних організацій Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ)» (Женева). Типове положення про політику в сфері ІВ для університетів та науково-дослідних інститутів містять норми діючих положень Оксфордського, Кембріджського, Каліфорнійського та інших провідних університетів. Воно містить такі розділи: вступ; визначення; сфера дії положення; правові аспекти статусу дослідників; підтримка з боку зовнішніх спонсорів, співробітництво з третіми особами в рамках науково-дослідної діяльності; право власності на інтелектуальну власність; конфлікт інтересів та конфіденційність; виявлення, розкриття та комерціалізація інтелектуальної власності; ведення записів і збереження в силі прав на належні університету об'єкти інтелектуальної власності; розподіл доходів, мотивація дослідників; порушення норм цього положення; суперечності і оскарження.

Про результати інноваційної діяльності університету свідчать показники його патентно-ліцензійної діяльності. На наш погляд, основними показниками ефективної патентно-ліцензійної діяльності університету є: загальні показники інноваційної активності; показники винахідницької діяльності, особливо чисельність патентів, отриманих університетом; активність на ринку ІВ; правовий захист основних розробок; дієва структура і достатні ресурси управління ІВ; фінансові показники університету (частка нематеріальних активів в балансі підприємства); рівень внутрішньої нормативно-правової бази з питань оцінки і управління об'єктами ІВ (табл. 1).

Основні показники патентно-ліцензійної діяльності університету

Показники	Оцінка	Джерело (спосіб визначення показника)
1	2	3
1. Загальні показники інноваційної активності		
1.1. Наявність стратегії управління ІВ	Є/Немає	Перспективний план діяльності (стратегія розвитку) університету
1.2. Наявність інноваційної інфраструктури, в тому числі		Перспективний план діяльності (стратегія розвитку) університету
1.2.1. Інноваційних підрозділів	Є/Немає	Організаційна структура
1.2.2. Участь в мережах науково-технічного співробітництва	Є/Немає	Положення про науково-технічне співробітництво, договори про науково-технічне співробітництво
1.2.3. Підрозділів трансферу технологій		Положення про центр трансферу технологій
1.3. Число основних наукових напрямів розробок університету		База даних договорів університету, статистика підрозділу ІВ
1.4. Ступінь і швидкість впровадження наукової продукції (власних розробок)		
1.5. Наявність системи мотивації творчої діяльності	Є/Немає	Колективний договір університету, типовий трудовий контракт наукового співробітника
1.5.1. Моральні стимули до ІД	Є/Немає	
1.5.2. Матеріальні стимули до ІД	Є/Немає	
2. Винахідницька діяльність		
2.1. Чисельність винахідників		База даних підрозділу ІВ
2.2. Чисельність охороноздатних розробок		
2.3. Число заявок на винаходи за рік		
2.4. Число патентів, отриманих університетом		База даних підрозділу ІВ
3. Активність на ринку об'єктів ІВ		
3.1. Число укладених ліцензійних договорів, в тому числі:		База даних підрозділу ІВ
3.1.1. Число виданих (реалізованих, впроваджених, комерціалізованих) ліцензій		
3.2. Число виявлених порушень прав ІВ університету		База даних підрозділу правової охорони діяльності (юридичного підрозділу) університету
3.3. Число позовів щодо порушення прав ІВ		
3.3. Число вирішених конфліктів у сфері ІВ		
4. Правовий захист основної продукції		
4.1. Обсяг патентного портфелю ВНЗ		База даних підрозділу ІВ
4.2. Ступінь захищеності основних видів продукції		База даних підрозділу ІВ

Продовження табл. 1

1	2	3
5. Структура і ресурси управління ІВ		
5.1. Наявність підрозділу ІВ	Є/Немає	Положення про підрозділ ІВ
5.2. Наявність бюджету управління ІВ	Є/Немає	Підрозділ ІВ
5.3. Наявність електронних технологій (комп'ютерних програм, баз даних) з управління ІВ	Є/Немає	Підрозділ ІВ
6. Фінансові показники		
6.1. Надходження від продажу ліцензій		Підрозділ ІВ
6.2. Вартість нематеріальних активів		Підрозділ ІВ
6.3. Ринкова вартість об'єктів ІВ		Підрозділ ІВ
6.4. Частка нематеріальних активів в балансі підприємства		Підрозділ ІВ
7. Внутрішня нормативно-правова база з питань управління ІВ		
7.1. Стандарти університету (комплекс положень) з питання управління ІВ	Є/Немає	Підрозділ ІВ

Крім документа (положення) про патентно-ліцензійну політику, положень про відділи з питань інтелектуальної власності, інноваційні центри, центри трансферу технологій, вітчизняні університети зазвичай затверджують наказами: положення про товарний знак, положення про комісію з питань віднесення результатів інтелектуальної діяльності до комерційної таємниці, положення про режим комерційної таємниці, методику оцінювання попередньої вартості об'єктів інтелектуальної власності, порядок розподілу ліцензійних платежів і виплати винагороди авторам тощо.

В університетах Великобританії, США, Франції перелік внутрішніх нормативних актів та рекомендацій щодо використання ІВ включає: Політику щодо винаходів, патентів та ліцензування; Політику щодо об'єктів авторського права; Політику щодо речей – результатів наукових досліджень (біологічний матеріал, креслення, комп'ютерне забезпечення, мікросхеми, прототипи, обладнання); типові договори (Угода з працівниками щодо патентів та авторського права); систему типових договорів (Дозвіл щодо використання матеріалів, захищених авторським правом, Угода про передачу речей – результатів досліджень, Договір про надання виключної ліцензії, Договір про надання ліцензії, що вноситься до статутного фонду венчурних підприємств, Договір про надання невиключної ліцензії, Опційний договір, Договір про надання ліцензії на використання програмного забезпечення, Договір про збереження конфіденційності при використанні матеріалів, отриманих в установі, Договір про спільне збереження конфіденційності установи та підприємства тощо).

Політика відносно винаходів, патентів та ліцензування зазвичай визначає порядок повідомлення про створені винаходи, патентування, розподіл майнових прав на такі об'єкти, порядок розподілу роялті.

Суттєве місце у патентній політиці зарубіжних університетів займає регламентація розподілу роялті від використання винаходів. Звичайним є розподіл роялті на три частини: 30–40% надходить винахідникам, 20–30% – відділу, де працює винахідник, 20–30% – установі.

Рекомендовані співвідношення внеску різних джерел до прибутку від реалізації продукції з використанням винаходу, отримані нами в результаті узагальнення практичного досвіду патентно-ліцензійної діяльності ряду зарубіжних і вітчизняних університетів, а також ряду підприємств України, наведено в табл. 2.

Таблиця 2

**Рекомендовані співвідношення розподілу прибутку
від використання винаходу**

Тип організації	Організація	Підрозділ	Винахідник
Підприємство	15–35/100	10–80	15–40
ВНЗ	15–35/100	10–80	50–60

Наші дослідження показали, що створення в Україні конкурентоспроможної інноваційної економіки неможливе без ефективної патентної системи університетів, яка, з одного боку, здатна забезпечити використання стимулів до інноваційної діяльності у ВНЗ і на підприємствах, а з іншого боку, відкрила б ширші перспективи співробітництва із закордонними компаніями в сфері обміну інтелектуальною власністю. Навчившись ефективно управляти інтелектуальною власністю, українські університети зможуть на рівних брати участь із зарубіжними партнерами у розвитку високотехнологічних галузей.

Отже, ВНЗ, які проводять наукові дослідження, створюють винаходи та прагнуть реалізувати їх, повинні розробити власну інноваційну патентно-ліцензійну політику й регламентувати її відповідними внутрішніми нормативними документами. Їх положення повинні бути досить широкими, щоб охоплювати всі можливі ситуації, і водночас досить конкретними, щоб забезпечити дієвість адміністративного управління. Університетські документи повинні включати описи управлінських структур (інноваційний відділ, патентно-ліцензійний відділ, комітет з патентів) і процедур (правила патентно-ліцензійної діяльності), щоб забезпечити прозорість і зрозумілість для співробітників і студентів університету. Важливим завданням є розроблення всебічних рекомендацій з питань комерціалізації та модельних договорів для різних видів угод з трансферу технологій, рекомендацій щодо проведення маркетингових досліджень результатів НДДКР та розроблення патентної політики університетів України.

Література

1. *Україна у вимірі економіки знань / за ред. В. М. Гейця. – К. : Основа, 2006. – 592 с.*
2. *The Work of USTR – Intellectual Property. U.S. Department of State. International Information Programs [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://usinfo.state.gov/topical/econ/ipr-ustwork.htm>.*